

Technologie en werkgelegenheid

Enkele lessen uit de geschiedenis

Lezing gehouden op het symposium

'Technologische revolutie in dienst van de mens'

RUCA, 24 maart 1984

Volgens het recente rapport van het Internationaal Arbeidsbureau, *Le Travail dans le Monde* (Genève, 1984), waren er in 1983 in de OESO-landen 35 miljoen werklozen waarvan ca. 17 miljoen in West-Europa. Het aantal werkzoekenden is wellicht nog hoger wanneer men er het Derde Arbeidscircuit, het Bijzonder Tijdelijk Kader, de brugpensioenen enz. bijtelt.

Sedert vier jaar kondigt men herhaaldelijk een hernemen van de economische bedrijvigheid aan, die er echter maar niet van komt. In veel economische literatuur werd de crisis van 1973-74 aanvankelijk voorgesteld als een ongelukkig toeval, het samenvallen van een reeks pijnlijke omstandigheden, het zou vooral aan de energiecrisis gelegen zijn. De ontreddering die vandaag bij de economen heerst, contrasteert wel fel met de zelfverzekerdheid die ze gedurende meer dan twintig jaar aan de dag hebben gelegd.

De zesde conferentie van de UNCTAD ging op 3 juli 1982, zonder eindcom-muniqué uiteen, zo ook de bijeenkomst van de GATT te Genève in 1982, om niet te gewagen van de recente mislukkingen van de Europese Gemeenschap.

Stilaan schijnt de idee veld te winnen dat de massale werkloosheid de prijs is die betaald moet worden voor het behoud van een 'vrije markteconomie'. De directeur-research van de GATT verklaarde in de zomer 1982 te Genève: *'Le chômage est, pourrait-on dire, le prix à payer pour la liberté et pour le progrès que la liberté rend possible.'*

De nieuwe technologie wordt meestal voorgesteld als het redmiddel bij uitstek. Men stelt het dan vaak voor alsof de DIRV, de derde industriële revolutie op komst zou zijn. De werkelijkheid is dat deze derde industriële revolutie al meer dan 20 jaar aan de gang is, zodat zich de vraag stelt of deze DIRV de oplossing is voor, dan wel de oorzaak van de crisis.

De kernvraag is dus wel: dient de nieuwe technologie voor het creëren van nieuwe produkten en scheidt ze alsoo nieuwe arbeidsplaatsen voor een nieuwe consumptie en een nieuwe markt, of dient ze alleen om arbeidskracht te besparen en de produktiviteit per arbeider op te drijven, zodat oude produk-

ten weliswaar goedkoper worden maar anderzijds talloze arbeidsplaatsen verdwijnen?

Kan een inzicht in de economische geschiedenis hier enige opheldering brengen? Lessen trekken uit de geschiedenis betekent in de eerste plaats zoeken naar oorzaken, naar het mechanisme van het economisch proces op langere termijn. Vakbescheidenheid gebiedt mij in elk geval deemoedig te bekennen dat, zo er al uit de geschiedenis lessen te trekken zijn, wat de meeste historici betwijfelen, men hoe dan ook met deze lessen geen rekening heeft gehouden. Eén zaak staat echter vast: dat in het verleden de technische innovaties en revoluties nooit *ten dienste van de mens* werden ingevoerd, maar ten dienste van een vernieuwde winstmaximalisatie. Als ze daarbij uiteindelijk ook nog goede gevolgen hebben gehad voor onze welvaart en ons welzijn, waar ik ten zeerste van overtuigd ben, dan viel dat best mee, maar de bedoeling was het echt niet.

De geschiedenis heeft eigenlijk maar twee periodes van grote technologische revoluties gekend: ca. 10.000 jaar geleden met de komst van de landbouw en de industriële revolutie van het einde der 18de eeuw tot vandaag. Daartussen ligt een lange periode van relatieve stagnatie. In de vroege middeleeuwen werd de watermolen geïntroduceerd voor het malen van het graan, het vullen van de lakens, voor de smederij, de houtzagerij, de irrigatie. Daarna kwam de windmolen, het verbeterd paardenbespan en de hoefijzers die van het paard naast de wind en het water de voornaamste energiebron maakten. De kanaalsluis, het kompas, het spinnewiel in de plaats van het spinrok, de drukkunst brachten produktiviteitswinst en arbeidsbesparing maar de ruimtelijke spreiding en de massale toepassing ervan nam eeuwen in beslag zodat men niet van een ware revolutie spreken kan.

Dat was wel het geval met de uitvindingen van de late 18de eeuw en de vroege 19de eeuw, die tot de eerste industriële revolutie aanleiding hebben gegeven. Het mechanisch weefgetouw, de stoommachine, de cokes die het goedkoper gietijzer mogelijk maakten, waren de reactie op de door de demografische expansie gestegen vraag. Deze technologische vernieuwingen kwamen er omdat er behoefte en vraag naar was. Er werd dus druk en intensief naar gezocht omdat ze in zich de mogelijkheid droegen tot het maken van superwinsten.

De vele technologische verbeteringen die zich van de late middeleeuwen tot het midden van de 19de eeuw voordeden, hebben de levensstandaard niet verbeterd. Van ongeveer 1470/80 tot het midden van de vorige eeuw, is er een lange dalende trend van de levensstandaard en van de koopkracht van de kleine man. In ons land heeft het tot 1880/90 geduurd vooraleer men de relatief hoge welstand van de Bourgondische periode opnieuw bereikt en ingehaald had. In feite is de levensstandaard bij ons eerst gaan verbeteren wanneer er door een massale invoer van het basisvoedsel, het broodgraan, koopkracht vrijkwam voor de secundaire levensbehoeften als kleding en huis-

vesting.

Tot laat in de 19de eeuw werd vrijwel de totaliteit, eerst van het agrarisch daarna van het industrieel surplus, door de grondbezitters en de industriëlen aan de boer, de ambachtsman en de industriearbeider ontnomen. De boeren, de ambachtstlui en later de fabrieksarbeiders van de 19de eeuw waren de producenten maar men kon ze nauwelijks ook consumenten noemen; hun produktie was immers in grote mate niet voor hen zelf bestemd.

In de middeleeuwen waren de steden de centra van een produktie (hoofdzakelijk van textielstoffen) die bestemd was voor de export. Om aan de relatief hoge lonen die in de stad betaald moesten worden te ontsnappen, werd de industrie verlegd naar het platteland waar er een sterk demografisch overschot was, een overschot aan arbeidskracht en dus vrij lage lonen. De steden desindustrialiseerden en het platteland kende een rurale proto-industrialisatie. Eerst op het einde van de 18de eeuw met de eerste industrialisatie zal de gemechaniseerde nijverheid zich opnieuw in de steden gaan vestigen wanneer de technologische innovaties dank zij hun arbeidsbesparend karakter relatief lage loonkosten mogelijk maakten.

De industrie was dus eerst naar het platteland verhuisd terwille van het lager loonniveau en dan weer naar de stad dank zij de arbeidsbesparende machines. Deze industrialisatie die zich in het Vlaamse land tot de textielsector heeft beperkt, bracht de ruïne van de oude plattelandsnijverheid, die een huisnijverheid was en in Vlaanderen aan honderdduizenden werkgelegenheid verschafte. In deze periode, die meer dan een halve eeuw heeft geduurd — zeggen we grosso modo van ca. 1800 tot ca. 1870 — zijn er ongetwijfeld veel meer arbeidsplaatsen verdwenen dan er in de gemechaniseerde textielnijverheid werden geschapen. In Wallonië in de steenkoolmijnen en de metaalnijverheid was het wellicht andersom.

Let wel: de algemene verarming die zich toen in Vlaanderen heeft voorgedaan was minder het gevolg van de industrialisatie dan wel van het uitblijven ervan. Voor Vlaanderen betekende het een pauperisatie als gevolg van de grote arbeidsreserve, waardoor ook in de fabrieken van de steden de lonen zeer laag bleven. Deze massale verarming leidde tot emigratie naar Wallonië en Noord-Frankrijk. De gestegen arbeidsproductiviteit leidde niet tot substantiële loonsverhoging zodat de voortgebrachte meerwaarde eerder ten goede kwam aan de ondernemers en aan verbruikers als burgers, landbouwers of mensen uit de dienstensector, maar niet aan de werknemers uit de industrie zelf: zij produceerden méér maar zagen hun consumptie niet toenemen. In de 19de eeuw steeg overigens het inkomen uit vermogen sneller dan het inkomen uit arbeid. Het relatief aandeel van lonen en wedden in het nationaal inkomen was slechts ca. 40% — vandaag is dat ongeveer het dubbele.

De eerste industrialisatie verliep bovendien zeer traag: de exploitatie van de huisarbeid leverde aan de koopman-ondernemer die het vlas leverde en het gewezen linnen verkocht, nog zeer hoge winsten. In de eerste helft van

de 19de eeuw was de werkgelegenheid in de nieuwe industrie nog marginaal: bij de telling van 1846 bleek dat nauwelijks 5% van de actieve bevolking bij de moderne industrie, toen al vijftig jaar oud, betrokken was. De lonen in de oude huisnijverheid werden steeds lager: omstreeks 1750-70 kwam het weefloon overeen met de prijs van ca. 6 kilogram roggebrood, in 1800-1820 met 2 kilogram en omstreeks 1850 met nog slechts 700 gram brood. Op minder dan een eeuw tijd was het reële loon in de huisnijverheid op ongeveer één tiende teruggevallen. De telling van 1896 wees uit dat er in België nog 118.000 huisarbeiders waren, waarvan 47.000 kantwerksters.

De tweede industriële revolutie van de jaren 1880-90 heeft vooral de landbouwbevolking getroffen: tegen de massale invoer van graan uit Rusland en Amerika kon immers niet geconcurrereerd worden. De tweede industrialisatie, die van de elektriciteit en de chemische nijverheid schiep nieuwe arbeidsplaatsen maar schafte er ook weer veel af. Het feit dat in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw naar schatting 40 miljoen Europeanen naar Amerika zijn uitgeweken — hebben moeten uitwijken — is wel het bewijs dat de nieuwe technologie lang niet alle werklozen heeft kunnen opslorpen. Het is vooral dank zij deze aderlating dat de massale verschuiving van de actieve bevolking van de primaire naar de secundaire sector vlotter is kunnen verlopen dan bij de eerste industrialisatie. In West-Europa viel de agrarische bevolking van 50 à 70% op 20 à 30% van de actieve bevolking.

Er kwamen nieuwe arbeidsplaatsen maar ze lagen in een andere sector en in een andere regio zodat vele gebieden massale werkloosheid kenden terwijl andere nieuwe werkgelegenheden kregen: een eerste voorbeeld van wat zich ook vandaag voordoet en met een neologisme *delocatie* wordt genoemd.

Alhoewel we de klemtoon niet willen leggen op andere aspecten dan de werkgelegenheid, moet toch even vermeld worden dat de technologie van de 19de eeuw, d.w.z. de stoommachine met de steenkool als energiebron, een vreselijke vervuiling tot gevolg had. De fabrieken lagen meestal binnen de stadsmuren en boven grote steden als Parijs en Londen hing een continue wolk van koolstofverbindingen.

Sedert het einde van de 18de eeuw zijn de technische innovaties gekoppeld geweest aan een reeks lange cyclussen. Tijdens de eerste industriële revolutie die men tussen 1780 en 1850 kan situeren, werden de nieuwe technieken, de stoommachine, de mechanische weefgetouwen en spinmolens nog manueel en op artisanale wijze vervaardigd. Eerst in een tweede fase van ca 1847/50 tot 1893/96 wanneer de machines zelf machinaal vervaardigd werden hebben we te doen met een echte technologische revolutie: de eerste dus. De volgende cyclus, de derde, loopt van het einde van de vorige eeuw tot aan de vooravond van de tweede wereldoorlog en valt samen met een tweede technologische revolutie: die van de elektriciteit, de explosiemotor, de chemische nijverheid, de petrochemie. De laatste cyclus, die

we vandaag meemaken, is gestart tijdens en kort na de tweede wereldoorlog. Het is die van de derde technologische revolutie: die van de kernenergie, de besturing door elektronische apparaten, de tele-informatica, enz. Vier cyclussen dus waarvan de drie laatste met ingrijpende technologische innovaties gepaard gingen.

Elk van deze cyclussen kent een opgaande en een neergaande fase die telkens ca. 20 à 25 jaar duurde. De eerste, de opgaande fase (dat was dus van 1780 tot 1823, van 1850 tot 1873, van 1894 tot 1913 en van 1940/45 tot 1973) ziet telkens de installatie van nieuwe produktiemiddelen: de winstvoeten zijn hoog, de prijzen stijgen en er is versnelde accumulatie van kapitaal; het braakliggend onbenut kapitaal wordt gemobiliseerd en er wordt massaal geïnvesteerd.

De tweede, de neergaande fases, waren respectievelijk 1823-1850, 1874-1894, 1914/18—1940/45 (het interbellum) en die waar we vandaag in vertoeven en die omsteeks 1974 gestart is. In deze neergaande fase zijn de nieuwe produktietechnieken grotendeels geplaatst en komen er alleen nog kwantitatieve en kwalitatieve verbeteringen. De nieuwe technologie is dan tot rijpheid gekomen en het onderzoek en de creatieve inspanning zijn dan niet meer afgestemd op innoverende technologie maar op kostenbesparende toepassing van deze technologie, een technologie die een sterke regionale en sectoriële mobiliteit van arbeidskrachten op gang brengt. We komen er, voor wat de huidige neergaande cyclusfase of crisis betreft, zo dadelijk op terug.

De economische crisissen binnen de vrije markteconomie worden veroorzaakt en gekenmerkt door een overaccumulatie van kapitaal, door een overproductie van koopwaar, door onderconsumptie van de massa en door een daling van de winstvoet. In feite wordt er voortdurend méér geproduceerd dan er beschikbare koopkracht is waaruit een onstabiel evenwicht volgt tussen het aanbod en de solvabele vraag. De overproductie start meestal in de sector van de duurzame consumptiegoederen. Tijdens de lange neergaande fase die grosso modo met het interbellum, de jaren tussen de beide wereldoorlogen, samenvalt, was er wel een stijging van de produktie maar ze hield geen gelijke tred met de loonevolutie zodat de consumptie achterop bleef. De produktiviteitswinst werd eerder omgezet in een verminderde arbeidsduur (8u/dag) en in enkele sociale voorzieningen. De koopkracht steeg nauwelijks en werd teniet gedaan door de crisis van de jaren dertig. Daarna kwam de wereldoorlog en de herstelperiode zodat het tot de jaren vijftig heeft geduurd vooraleer men de koopkracht van de gouden maar korte jaren twintig, de golden twenties, opnieuw bereikte.

Vanop afstand beschouwd mag men zeggen dat de crisis van de jaren dertig slechts opgelost werd door de tweede wereldoorlog, die vernietiging bracht en miljoenen doden, zodat er daarna een tekort aan arbeidskrachten kwam en een ongekend werkaanbod. De technologische innovaties die mede het gevolg waren van de oorlogsinspanning stelden meteen een geweldig pro-

duktiepotentieel ter beschikking. In de Verenigde Staten was er in 1938 nog 20% van de actieve bevolking werkloos. De crisis was nog volop aan de gang en volgens sommige auteurs zou ze wellicht nog tien jaar voortgewoekerd hebben, was er de wereldoorlog niet gekomen. Eerst na 1945 toen er in de wereld een enorm tekort aan werkkrachten was, kwam er een gunstige relatie op de arbeidsmarkt, zodat de arbeidersklasse, nu eigenlijk voor het eerst, massaal kon mee genieten van de gestegen produktiviteitswinst van de 19de en de 20ste eeuw. Dit gold vooral voor Europa en Japan en minder voor de Verenigde Staten waar al vóór de eerste wereldoorlog het latente tekort aan arbeidskrachten tot relatief hoge lonen en stijgende consumptie had geleid. Dit hoog Amerikaanse loonniveau is trouwens de verklaring voor het feit dat de meeste 'labour saving machines' in de V.S. het vroegst hun toepassing vonden.

Dit zelfde verschijnsel manifesteerde zich nu ook in Europa en Japan. Tussen 1950 en 1980 steeg het reële brutoloon in Amerika met 50%, maar in Groot-Brittannië verdubbelde het, het verdriedubbelde in België, Nederland, Frankrijk en Duitsland en het vervierdubbelde in Japan. Het percentage van het inkomen dat aan de meest elementaire behoefte moet worden besteed, voedsel, kleding, huisvesting nam aanzienlijk af. De discretionaire uitgaven liepen op van nauwelijks één vierde tot één derde en de helft van het gezinsinkomen. Een voorbeeld voor Frankrijk, waar de cijfers wel in de buurt van het Westeupees gemiddelde zullen liggen: tussen 1953 en 1974 steeg het percentage arbeiders dat een auto had van 20 tot 60%, een wasmachine van 21 tot 73%, een TV-toestel van 8 tot 81%: de gesalarieerde was nu niet enkel meer een producent, hij werd zelfs in de eerste plaats een consument, een afnemer van de door hem geproduceerde goederen. Het zijn zij die nu de markt uitmaken en het is door hun koopkracht dat het produktieniveau bepaald wordt. Een steeds groter deel van de meerwaarde ging naar de arbeiders. Gedurende 25 jaar kende men geen echte crisissen van het oude type maar alleen kleine of grote recessies. Allerlei factoren hebben daar toe bijgedragen: de herstelbehoeften van de wederopbouw, de modernisering van het verouderde machinepark in Europa en Japan, de lage en stabiele olieprijs, maar niet in het minst wat men de 'overlegeconomie' of het 'sociaal compromis' zou kunnen noemen: een compromis tussen werkgevers, werknemers en regeringen. Er kwam een soort stilzwijgend akkoord waarbij de werknemers het initiatief, de organisatie en de oriëntatie van de productie overlieten aan de werkgever-ondernemer, in ruil voor een flinke looncompensatie, een verminderde arbeidsduur en een reeks sociale voorzieningen. Zonder dat dit ook maar in het minst afbreuk deed aan de essentie van de vrije markteconomie, zorgde de staats tussenkomst voor een relatieve herverdeling van de inkomsten via fiscale maatregelen en sociale tussenkomsten. Dit zou net zo lang duren tot de ondernemers in de jaren '70 zouden reageren door de delocatie van hun bedrijven naar de lage-lonen-landen. Maar daarover straks meer.

Het tekort op de arbeidsmarkt was van die aard dat men vanaf de jaren zestig een massaal beroep moest doen op ingeweken arbeidskrachten. Dit had bij de aanvang enorme voordelen. De meesten waren ongeschoold, weinig combatief en niet revendicatief. Ze kwamen uit traditionele maatschappijen met patriarchale structuren en een sterke religieuze inslag. Op die manier kwamen men, zou men bij wijze van spreken kunnen zeggen, weer terug naar 19de-eeuwse toestanden, toen ook onze arbeidersklasse uit analoge milieus kwam, onderdanig en weinig eisend was. Omstreeks 1974 waren er 14 miljoen gastarbeiders in West-Europa. Zij zijn het nieuwe proletariaat: onderling verdeeld naar taal en religie, ondergebracht in ghetto's, de nieuwe beluiken, machteloos en bovendien nog het slachtoffer van latent racisme. De 25 jaar tussen 1950 en 1974 hebben zoals gezegd een ongekennde stijging van de levensstandaard gezien. Er is daar in de hele geschiedenis geen enkel precedent voor te vinden. Het verschijnsel is uniek.

Omstreeks het begin van de jaren zeventig sloeg de conjunctuur om. De loonkosten waren tussen 1960 en '80 even sterk of sterker gestegen dan de produktiviteit en in de dagen dat men arbeidskrachten tekort kwam had men aan overinvestering gedaan. ~~De winstvoeten begonnen te dalen en het kapitaal werd steeds minder renderend. En dan kwam er de oliecrisis van 1973-74. De stijging van de olieprijs werd zeker mede door de Amerikanen in de hand gewerkt als een middel om de Europese en Japanse industrie minder competitief te maken. De multinationals begonnen hun prijzen op te drijven om hun produktiekosten — lonen, belastingen en investeringen — te dekken en beter aan autofinanciering te doen. Tussen 1973 en 1975 stegen, o.m. in Frankrijk, de prijzen van de auto's met 50%. Deze prijsstijging hield geen verband met een eventuele gelijkaardige loonkostenverhoging. De hogere winst per produkt compenseerde het verminderd aantal verkochte produkten. De inflatie nam ongekennde afmetingen aan. Men kwam nu in de neergaande conjunctuurfase waar de technologie niet zozeer innoverend dan wel arbeidsbesparend wordt.~~

In de introductiefase worden de technologische innovaties steeds met arbeidsintensieve middelen en hooggeschoolde arbeid gerealiseerd. Na een bepaalde tijd worden ze echter massaal voortgebracht en ook naar concurrerende landen uitgevoerd. Als nu het concurrerend land ook de nieuwe technologie gebruikt, dan worden alleen nog de arbeidskosten de doorslaggevend factor doordat het produktieapparaat nu gestandaardiseerd is. Alleen de loonkosten maken dan het verschil uit. Bovendien waren in de voorgaande goede jaren de lonen in de dienstensector en de administratie evensnel gestegen als in de industrie, terwijl de produktiviteitsstijging er veel geringer of zelfs onbestaand was. De loonkosten waren nog sneller gestegen doordat bovendien de tewerkgestelden in deze tertiaire sector van diensten en administratie nog toegenomen waren. Er kwamen geen andere investe-

ringen dan die die kostenbesparend zijn. Vermits in de goede jaren de syndicale macht uitgebouwd was, was het niet zo gemakkelijk een loonsverlaging door te voeren zodat alleen op de totale loonmassa kan worden uitgespaard, d.w.z. door het reduceren van het aantal arbeiders. Het wil mij dus wel voorkomen dat de werkloosheid zo maar niet als een straf van de hemel uit de lucht valt: het is een gewilde en bewust veroorzaakte besparing op de loonmassa. Tussen 1967 en 1974 verdwenen alleen in Duitsland 100.000 arbeidsplaatsen in de textiel- en confectiesector. In België gingen tussen 1974 en 1979 226.000 arbeidsplaatsen verloren in de verwerkende nijverheid. In de zware metaalnijverheid verdwenen de laatste tien jaar in België en Frankrijk twee derden van de arbeidsgelegenheid.

Nadat de transnationale ondernemingen, vooral de Amerikaanse, die men met alle gunstmiddelen in de jaren '60 naar Europa en meer bepaald naar België gelokt had, hun marktgebied hadden uitgeput, verplaatsten ze zich naar nieuwe potentiële markten. Vanaf ca. 1970 begon de uittocht: confectie, textiel, schoennijverheid, staal, glas, cement, scheepsbouw weken uit en de bedrijvigheid werd verlegd naar meer lucratieve sectoren: telecommunicatie, elektronica, de distributiesector, die nu echter ook bij voorkeur in de lage-lonenlanden ingeplant worden. Het zijn landen met lange arbeidsuren, zwakke of onbestaande vakbonden, geringe of onbestaande staatstussenskomst, weinig revendicatieve arbeiders, zonder verbod op kinderarbeid, zonder die hinderlijke door het christendom opgelegde zondagsrust, met weinig of geen kosten voor infrastructuur als onderwijs en gezondheidszorg, weinig fiscale lasten en waar men ook weinig protest hoort tegen het inplanten van gevaarlijke en vervuilende industrieën. In de jaren '80 lagen bvb. de lonen in Mexico zesmaal lager dan in de States; in Zuid- en Zuidoostazië tot tien en twaalfmaal lager.

De delocatie van de industrie is een verschijnsel dat zo oud is als het kapitalisme zelf. Het probleem van de vrije markteconomie is dat de producerende arbeider nu ook een consumerende arbeider is geworden. Het doel van de produktie is zonder meer het maken van winst en hiervoor moeten de loonkosten zo laag mogelijk worden gehouden, terwijl de verkoop van het afgewerkt produkt een zo hoog mogelijke koopkracht moet vinden, d.w.z. zo hoog mogelijke lonen. Dat is de onontkoombare interne contradictie van het systeem.

Een middel om aan deze innerlijke tegenstelling te ontsnappen is dan de produktie te laten verlopen in landen met lage loonkosten en de verkoop of de afzet van de produkten te reserveren voor de landen met hoge lonen. Dit heeft in de lange geschiedenis van het kapitalisme steeds tot voortdurende delocaties geleid. Op het einde van de middeleeuwen en in het begin van de 16de eeuw kenden steden als Gent, Brugge en leper loonniveaus die tot 50% hoger lagen dan in de kleine steden en op het platteland. Een hele reeks takken van de textielnijverheid werden dan naar het platteland overgebracht in

het zuiden van West-Vlaanderen of in de Vesdervallei. In de 16de eeuw lagen de lonen van de textielarbeiders in de zuidelijke Nederlanden, Vlaanderen en Brabant merklijk hoger dan in Holland: een aanzienlijk deel van de textielbedrijvigheid zal zich dan ook op het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw verplaatsen naar Leiden, Haarlem en naar Engeland en zou dat ongetwijfeld ook wel gedaan hebben als de opstand tegen Spanje niet tot een verplichte emigratie naar protestantse landen had geleid. Toen in de volgende eeuw in Holland — in Hollands Gouden Eeuw — de hoogste lonen van Europa en wellicht van de wereld werden uitbetaald, werd Engeland in de 18de-19de eeuw hét textieland bij uitstek. Wanneer dan op het einde van de 19de eeuw de Engelse textielarbeiders bijna het dubbele verdienden van die op het vasteland, verschoof deze industrie weer naar andere landen en zo maar verder tot ze uiteindelijk in Indië, Taiwan, Hongkong, Korea en Singapoer terecht kwam. In al deze gevallen was het grootste deel van de produktie bestemd voor de rijkere landen, terwijl de voortbrengst zelf in de armere regionen gelocaliseerd was.

Bij de huidige internationale arbeidsverdeling zou het westen zich de verst gevorderde techniek reserveren: het wetenschappelijk onderzoek, de distributie, de verzekeringen, het bankwezen, het management; kortom de tertiaire sector. Op die manier riskeert het westen echter gedesindustrialiseerd te worden. Men kan toch niet de gehele industriële substantie weghalen uit de ontwikkelde landen, zodat zij alleen nog een consumptiegebied zouden worden, d.w.z. een reeks parasitaire rentenierslanden? Als werkgebied zou nog alleen overblijven wat onproductief is: gezondheidszorg, cultuur, onderwijs, vrijetijdsbesteding, kortom een reeks non-profit-sectoren, terwijl men voor niet verplaatsbare industrieën, zoals het bouwvak, op gastarbeiders zou kunnen rekenen. Bovendien kan de exploitatie van de derde wereld-landen niet eeuwig blijven duren — weliswaar is er nog steeds Afrika als Zuid-Azië en Latijns-Amerika te veeleisend zouden worden, maar aan alles komt een einde. Ook in Zuid-Amerika en Azië beginnen de regeringen hogere eisen te stellen aan de multinationals, ook Rusland en China verschijnen op de markt en de plaatselijke regeringen spelen ze tegen elkaar uit. Op lange termijn kan men zich best voorstellen dat ze het westen in hun greep zouden houden naar het voorbeeld van de olieproducerende landen.

Hoe heeft men de crisis die in 1974 inzette willen bestrijden? In hoofdzaak met de bekende conjunctuurpolitiek die, hetzij Keynesiaans, hetzij monetaristisch is: beurtelings dus met inflatoire en deflatoire remedies.

Keynesianen willen de produktie op niveau houden door de koopkracht op te trekken of althans niet te laten dalen, zodat de consumptie hoog blijft en de produktie eveneens. Staatsuitgaven moeten dat aanmoedigen en fiscale maatregelen moeten dan maar die staatskas vullen. Een aanhoudende prijsstijging, de inflatie, is dan het gevolg.

De monetaristen willen integendeel de overheidsuitgaven aanzienlijk inkrim-

pen met inbegrip van de sociale uitkeringen en de lonen zodat de ondernemingen winsten kunnen maken en investeren. De koopkracht daalt dan, de consumptie neemt af, de produktie ook en de werkloosheid stijgt. Het is de deflatie.

Maar wat als ook de inflatie gepaard gaat met werkloosheid: de stagflatie dus? Wat als dank zij de deflatie gestegen winsten van de bedrijven niet worden geïnvesteerd, althans niet in eigen land?

Tot 1979/80 werd in de meeste landen vooral het Keynesiaans model gevolgd, vanaf 1979/80 het liberaal-monetaristisch model.

In de eerste fase steeg de inflatie tot 10, 12 en 13% per jaar in de OESO-landen. In de tweede fase, de monetaire, zakte het inflatieritme tot 6 à 7% per jaar maar de werkloosheid nam ongekende afmetingen aan en dat werd dan meteen ook het einde van het 'sociaal compromis'.

Alle hoop is nu gesteld op de nieuwe technologie, niet die die de laatste tien jaar alleen gediend heeft om arbeidskrachten uit te sparen, maar op een nieuwe, andere technologie die aan nieuwe behoeften zou voldoen, nieuwe produkten zou creëren en dus arbeidsplaatsen zou scheppen.

Het ligt niet in mijn bedoeling en het is ook niet mijn taak een overzicht te geven van wat robotten, informatica, bureautica, telecommunicatie en dies meer als nieuwe werkgelegenheid kunnen bieden. Eén ding staat vast: tot dusver hebben ze alleen werkgelegenheid geëlimineerd en dat zullen ze beslist nog een hele tijd blijven doen.

Tussen 1976 en 1982 werden als gevolg van technische innovaties alleen al in de bediendensector in Duitsland 373.000 jobs overbodig gemaakt; 538.000 in Frankrijk, 1.358.000 in Groot-Brittannië. De nieuwe computergeleide tekstverwerkers zullen duizenden typografen en typisten overbodig maken. Vermits Europa hier een grote achterstand heeft op Japan en Amerika, staat ons hoogstwaarschijnlijk nog het ergste te wachten.

Wellicht zou U de indruk hebben gekregen dat ik weigerachtig sta tegen elke technologische vernieuwing. Dat is allerm minst het geval. Doorgaans brengen ze betere werkomstandigheden; de arbeid zal minder zwaar, minder vuil, minder gevaarlijk, minder monotoon zijn. Het heeft geen zin zich in te zetten voor het behoud van zwaar, gevaarlijk, vuil en monotoon werk. De mens leeft tenslotte niet om te werken, maar werkt om te leven. Het komt erop aan dit alles ten dienste te stellen van de gemeenschap. Het is wel te vrezen dat de vakbonden zich misschien meer zullen inzetten voor het behoud van de oude industrieën, waar ze sterk ingeplant zijn, dan voor het scheppen van arbeidsplaatsen in nieuwe sectoren, waar vrij weinig arbeiders, veel bedienden en kaders zijn en waar de vakbonden eerder zwak staan.

Het grote gevaar dat ons bedreigt is dat de nieuwe technologie, wanneer ze in eigen land toegepast wordt, weliswaar werkloosheid brengt maar dat, wanneer wij ze niet toepassen, de invoer van de met deze technologie in het

buitenland vervaardigde produkten, nog veel meer arbeidsplaatsen zal uitschakelen. We hebben dus geen keuze.

Om de veroudering van onze westerse industrie te vermijden, om aan de desindustrialisatie te ontsnappen en tevens de massale werkloosheid te ontwijken lijkt mij op lange termijn, slechts één oplossing: de vermindering van de arbeidsduur.

Wellicht kan een korte historische toelichting hier enige opheldering brengen. Een reductie van de arbeidsduur heeft in het verleden nooit aanleiding gegeven tot dalende produktie of dalende koopkracht gegeven, ook al hebben de ondernemers bij elke opgelegde beperking van de werktijd moord en brand geschreeuwd en de ergste voorspellingen gemaakt. In de 19de eeuw en dat tot 1870/80 werden er 12 à 14 uur per dag gewerkt gedurende 6 dagen per week en vaak nog met wat zondagarbeid van enkele uren om de fabriek op te kuisen. Het waren o.m. in de textielnijverheid uren van 72 tot 78 uur, gedurende 52 weken per jaar, wat een arbeidsprestatie van 3600 à 3800 uren per jaar betekende en dat gedurende het hele arbeidersleven dat op 10 of 12 jaar startte en eindigde met de dood of met algehele werkonbekwaamheid. In 1920 kwam de achturedag, later in 1936 een week betaalde vakantie, na de tweede wereldoorlog de veralgemening van de veertiguren en vijfdagenweek. Sedert honderd jaar is de jaarlijkse arbeidsduur tot minder dan de helft gereduceerd. In de meeste OESO-landen ligt de jaarlijkse arbeidsduur tussen 1700 en 1800 uren (in Japan 2146, d.i. 22% meer).

Houdt men er rekening mee dat door de verlenging van de leertijd en het invoeren en daarna vervroegen van de opruststelling ook de werktijd gedurende de hele levensloop aanzienlijk ingekort werd, dan mag men stellen dat in het westen de gehele arbeidsduur op iets meer dan één derde is teruggevallen. Dat is mede te danken aan de combativiteit van de arbeidersklasse maar toch wel in de allereerste plaats aan de stijging van de produktiviteit die door aanhoudende technische innovaties dit alles mogelijk heeft gemaakt. Is het dan een utopie te stellen dat in een nabije toekomst deze evolutie zou kunnen verder gaan?

Zolang de economische bedrijvigheid bij de ondernemers door het winstmotief en bij de werknemers door consumptiemotieven bepaald wordt, zullen we periodes kennen van stijgende winsten en stijgende consumptie totdat de dalende winstvoet leidt tot kostenbesparende technologieën, die dan weer werkloosheid en dalende consumptie tot gevolg hebben: lange periodes dus van afwisselende op- en neergaande conjunctuur.

Men kan moeilijk op basis van morele overwegingen treuren om het feit dat arbeidsbesparende technieken, gevaarlijk, ongezond, zwaar en vuil werk zullen afschaffen. Als deze technologie arbeidsplaatsen elimineert en werkloosheid brengt, dan ligt dat niet aan de techniek maar aan een sociaal-economische optie die deze techniek in een bepaalde richting wil aan-

wenden. Ook in de 18de en 19de eeuw, toen de lonen bespottelijk laag waren en de arbeidsuren ontzettend lang, hebben de werkgevers de loonkosten en de competitiviteit van het bedrijf als argument aangevoerd om weigerachtig te staan tegenover elke reductie van de arbeidsduur. De revendicaties van de vakbonden zouden dan ook meer om werktijdverkortings dan om loonsverhoging moeten gaan. Alleen dan zal technische vooruitgang niet langer onverzoenbaar blijken te zijn met volledige tewerkstelling.

Men kan vaststellen dat in het verleden precies die arbeidsplaatsen die de zwaarste fysieke arbeid en de minste intelligentie vergden het vroegst door technische middelen vervangen werden. In de landbouw: het ploegen, spitten, graven en dorsen, in de industrie het zware werk in de smederij en de ijzergieterij, het stompzinnige werk in de bureausector: het eindeloos overschrijven op meerdere exemplaren van allerlei documenten, akten, enz.

In feite is niet zozeer de nieuwe technologie oorzaak van de werkloosheid, maar eerder het uitstellen of het niet aanwenden ervan. Een zeer goed voorbeeld is de Vlaamse huisnijverheid die in de eerste helft van de vorige eeuw tegen elke realiteitszin in, met steeds lagere lonen probeerde te concurreren met de gemechaniseerde textielnijverheid, en daarna die nijverheid zelf, die in de tweede helft van de eeuw met verouderde machines maar nog steeds met lage lonen, probeerde te concurreren met de gemoderniseerde Engelse textielindustrie.

Technologie staat op zichzelf niet in dienst van de mensheid, ze moet er in dienst van gesteld worden. In laatste instantie is dat geen technisch maar een politiek probleem. De beslissingsmacht ligt echter al lang niet meer bij de regeringen. De multinationals verzekeren vandaag meer dan 80% van de wereldhandel in de niet communistische landen en hun onderlinge commerciële relaties betekenen alleen al 40% van de totale vrijewereldhandel. De macht ligt dus bij de raden van beheer van deze transnationale bedrijven en het is dáár dat de essentiële beslissingen worden getroffen.

Het is toch wel een schriknaajagende vaststelling te bedenken dat de crisis van de jaren dertig alleen door een wereldoorlog opgelost werd. De wapenindustrie is vrijwel de enige die geen overproductie kent en waarvoor de meest gesofisticeerde technologie en wetenschappelijk onderzoek van het hoogste niveau ten dienste worden gesteld.

De verdere vernieling van het landschap, de verloederding van de steden, de pollutie van lucht en water, de aanhoudende werkloosheid, alles zal crescendo gaan als de gemeenschap niet ingrijpt en men het economisch proces vrijelijk zijn gang laat gaan.